

Wielkie plany w małym mieście: historia przemian urbanistycznych Turku pierwszej połowy XX wieku jako opowieść o projektach politycznych modernizacji Wielkopolski

Makary Górzyński,

Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego,
Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

www.mgarchitecturehistorian.eu; makarygorzynski@gmail.com

Autorski projekt badawczy, prowadzony w ramach Stypendium Marszałka Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie kultury na rok 2019. Zrealizowano przy pomocy środków budżetowych Samorządu Województwa Wielkopolskiego.

**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

Turek to niespełna trzydziestotysięczne miasto we Wschodniej Wielkopolsce, stolica powiatu i ośrodek przemysłowo-usługowy dawnego Konińskiego Zagłębia Węglowego. Przywilej lokacyjny Turku wydano w 1341 roku. W dziewiętnastym wieku z podupadłego ośrodka w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego to wielkopolskie miasteczko awansowało do roli jednej z osad fabrycznych Królestwa Polskiego, gromadząc sukienników i tkaczy w nowych dzielnicach fabrycznych. Na przełomie XIX-XX wieku było jednym z większych miast powiatowych pogranicza imperiów niemieckiego i rosyjskiego w guberni kaliskiej.

Wraz z odzyskaniem niepodległości przez Polskę przed tego typu miasteczkami prowincjonalnymi otwierała się trudna droga do samorządu i samostanowienia o sobie, a także żmudnego poszukiwania możliwości gospodarczej

stabilizacji w nękaney powojennymi kryzysami II Rzeczypospolitej. Jednak to właśnie w dwudziestoleciu międzywojennym z dziejami Turku zostały związane losy postaci, takich jak znakomity artysta Józef Mehoffer czy premier Felicjan Sławoj-Składkowski, które zaważyły także na kierunkach rozwoju miasta i jego modernizacyjnych perspektywach. Dzielać los wielu innych wielkopolskich ośrodków po katastrofie wrześniowej 1939 roku miasto stało się jednym z ogniw hitlerowskiej administracji kolonizacyjnej w „Kraju Warty”. Okręgu, który miał się stać modelowym regionem wschodnim III Rzeszy, wskazującym potencjał zawłaszczenia środkowoeuropejskich ziem przez totalitarne państwo niemieckie. Z okupacją drugowojenną wiąże się niesłychanie nasilona akcja projektowo-budowlana w mieście, motywowana sterowaną przez państwo akcją „zniemczania” polskich miast, dekontekstualizacji zabytków i budowania nowych dzielnic wzorcowych wedle hitlerowskich modeli. Przedwojenne polskie inicjatywy modernizacyjne w sferze architektury czy urbanistyki, co ciekawe, zostały przez Niemców wykorzystane i przywłaszczone do własnego projektu propagandowego. Zagadnienia te nie doczekały się dotąd dokładnego przebadania. Podobnie jak i międzywojenne przekształcenia zabudowy miasta i oczekiwania względem jego architektury i rozwoju, stawiane przez władze i lokalne elity okresu rządów Sanacji. W perspektywie porównawczej – międzywojnia, kolonizacji hitlerowskiej w czasie okupacji – kolejną materialną oraz ideową „warstwą” historii Turku, świadczącą o losach wielkopolskiego miasta w przełomowym dla Polski wieku XX – jest pierwsze powojenne dziesięciolecie. Po „utwierdzeniu władzy ludowej” wyniszczony przez wojnę ośrodek został ujęty w Planie Sześcioletnim jako miasto rozbudowy potencjału przemysłu włókienniczego. Turek otrzymał wówczas nowoczesny i zupełnie dotąd nieznaną projekt wszechstronnego rozwoju urbanistycznego – ostatecznie jednak niezrealizowany. Wraz z decyzją o budowie kopalni i elektrowni „Adamów” w 1959 roku zmieniły się zupełnie priorytety gospodarcze i urbanizacyjne w tej części Wielkopolski, a wraz z tym kierunki i warsztat projektowania urbanistycznego. Turek stał się wówczas miastem górniczym i przemysłowym w Zagłębiu Konińskim.

Celem moich badań jest analiza przemian i projektów rozwojowych jednego, prowincjonalnego miasta na peryferiach regionu. Przy bliższym zbadaniu okazuje się bowiem, że Turek w swej urbanistycznej historii najnowszej może być intrygującym przykładem zmieniających się instrumentów polityki modernizacyjnej oraz modeli gospodarczych czy politycznych państwa polskiego oraz hitlerowskich okupantów. Każdy z trzech okresów – międzywojnie, lata wojenne i pierwszy, przedpaździernikowy okres Polski Ludowej – pozostawiły w Turku znaczące zmiany. Były one moim zdaniem fundamentalne, zarówno w sferze dziedzictwa materialnego, dziś już zabytkowego, jak i filozofii rządzenia przestrzenią. Zagadnienia te wiążą się z problemami roli w samym planowaniu także i historii miasta czy regionu oraz próbą ustalenia, co znaczyło w tym kontekście nowoczesne miasto przyszłości – i dla kogo było projektowane. Moim celem będzie zgromadzenie wiedzy o tych zagadnieniach, materialnych przekształceniach, nieznaną projektach, celach i filozofii działania władz, projektujących przebudowę, rozbudowę, zawłaszczenie dziedzictwa czy rozwój urbanistyczny Turku we wspomnianych okresach.

Mój projekt stypendialny dotyka newralgicznego pytania o znaczenie miast prowincjonalnych w dziejach najnowszych Wielkopolski, o sposoby manipulowania/kierowania ich rozwojem przez reżimy autorytarne i totalitarne. Chciałbym postawić pytania o dokumenty polskiej modernizacji, dziedzictwo okupacyjnej/kolonizacyjnej

opresji hitlerowców w podbitym kraju, a także o sposoby odbudowy i przebudowy rzeczywistości miejskiej po II wojnie światowej. Kto i w jaki sposób inicjował powstawanie obiektów użyteczności publicznej, przebudowę infrastruktury, industrializację, czy stymulował budowę nowych dzielnic Turku? Jakie modele architektoniczne wybierano, jakie konwencje projektowania? Jak o nowych budynkach mówiono, pisano, jak je przedstawiano w masowych mediach? Z jakimi inwestycjami przemysłowymi – albo ich brakiem – były powiązane strategie działania i budowania? Z jakimi dokumentami, planami strategicznymi? Jaka rolę w budowie pożądanego modelu państwa, ergo, społeczeństwa, grała architektura, planowanie urbanistyczne jako dyscyplina inżynierii miejskiej i nauki, wykształcona na przełomie XIX-XX wieku? Do kogo działania te były skierowane, jak opisywano cele, jakie miały one spełniać w planach polityk modernizacyjnych państwa? Kto, gdzie i przy użyciu jakich narzędzi urbanistyki kreślił koncepcje przyszłości tego niewielkiego ośrodka wielkopolskiego? Jaka rolę pełniły tego rodzaju dokumenty w politycznej rzeczywistości poszczególnych okresów? Co wiedzieli o nich mieszkańcy, jaką mieli rolę w tych procesach? Co z takich projektów zrealizowano – i dlaczego z nich ostatecznie zrezygnowano?

W czasie stypendium chciałbym, korzystając z warsztatu historii architektury i urbanistyki, przebadać wszystkie te zagadnienia poprzez kwerendę archiwów i bibliotek, spotkania i wywiady z ludźmi, pamiętającymi te inicjatywy (szczególnie z lat 50.), a także zdokumentować i przedstawić ich materialne dziedzictwo w dzisiejszej przestrzeni miasta – co pozwoli postawić pytania o jego potencjalnie wartościowy, zabytkowy status i rolę w dzisiejszej kulturze materialnej Wielkopolski. Oprócz dokumentów kartograficznych, planów i rysunków architektonicznych i urbanistycznych, przyjrę się prasie, dokumentom urzędowym, opracowaniom, fotografii i filmowymi ujęciami miasta w kronikach – szukając odpowiedzi na pytania o rolę architektury i urbanistyki w opowieściach o państwowo sterowanej modernizacji. Należy tu zaznaczyć, że Turek posiada bardzo bogatą dokumentację z okresu II wojny światowej – zarówno architektoniczno-urbanistyczną, jak i fotograficzną, w postaci unikatowego zbioru „Archiwum Igły” – dotąd jednak niewykorzystanego w pogłębionych badaniach zagadnień modernizacyjnych w polityce architektonicznej jako jednej z odsłon polityki kolonizacji hitlerowskiej w Kraju Warty. Podobnie nieznane plany, mapy i projekty z okresu powojennego czekają na analizę i opracowanie, szczególnie wobec częściowego zniszczenia / przekształcenia dziedzictwa tego okresu. Efektem programu stypendialnego będzie opracowanie tekstu i korpusu ilustracji (reprodukcji map i planów, projektów, pocztówek, fotografii czy zdjęć lotniczych) w celu wydania naukowej publikacji, prezentującej wyniki przeprowadzonych badań.